УДК 316.347(=161.2):316.4.05 ***В. Б. Євтух, О. В. Євтух***

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕТНІЧНОГО ВИМІРУ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

У статті розглядаються деякі питання впливу етнічного чинника на соціальні процеси в українському суспільстві. Йдеться, зокрема, про особливості формування етнічного складу населення України, про його динаміку у роки незалежності, про вплив компонентів соціально-економічного буття на громадсько-політичні орієнтації тих чи тих етнофорів, про стан міжетнічної взаємодії, рівня толерантності, про роль міграцій у соціальних процесах. Увага звертається на трансформацію ідентичностей населення України у структуруванні сучасних соціальних процесів.

Ключові слова: *етнічний чинник, ідентичності, міжетнічна взаємодія, соціальні процеси.*

Особливості соціальних процесів, котрі визначають сутність суспільного життя на національному, регіональному та локальному рівнях, характеризують низка чинників та маркерів. Важливу роль, зокрема, відіграє етнічний чинник. Він помітно впливає на загальну етнополітичну ситуацію, особливо на регіональному рівні; на участь їх мешканців у суспільно-громадських процесах; на взаємодію різних верств населення в усіх сферах суспільного буття, передусім у соціальній. Оцінюючи цей вплив варто звертати, зокрема, на такі моменти: 1) етнічний склад населення (особливості його формування у регіонах); 2) поселенська структура населення з врахуванням етнічного чинника (рівень компактності-дисперсності розселення); 3) вплив компонентів соціально-економічного буття на громадсько-політичні орієнтації тих чи тих етнофорів; 4) динаміка процесів у середовищі різних компонентів етнонаціональної структури населення; 5) стан міжетнічної взаємодії. Необхідно зважити на той факт, що етнічний вимір динаміки соціальних процесів не обмежується лише кількісними показниками, він має ще і якісні характеристики. Останні пов'язані з етнокультурними традиціями, які змінюються й трансформуються у результаті взаємодії представників різних етнічних спільнот у конкретному соціально-економічному довкіллі.

І, безумовно, у контексті аналізу етнічного виміру соціальних процесів варто враховувати особливості функціонування соціокультурного простору, у якому вони реалізуються, – множинність та амбівалентність ідентифікаційних практик етнічного (етнонаціонального) виміру, які на усіх рівнях (локальному, регіональному, загальноукраїнському) формують різноманітні ідентитети [Етносоціологія…, 2010].

Завважимо, що поліетнічний склад населення практично усіх регіонів України є фактом доконаним і у різні періоди вихідці із різних етносів відігравали ту чи ту роль у соціально-економічних та громадсько-політичних процесах. Нагадаємо: нинішня багатоетнічність українського соціального простору склалася двома шляхами: завдяки міграції, яка мала місце впродовж тривалого часу й інтенсифікується сьогодні, та виокремлення самостійних народів із древніх слов'янських племен, котрі проживали на території Київської Русі (XI–XII століття) й нащадки яких концентрувалися у східних, південних та деякою мірою північних регіонах сучасної України, поповнюючись час від часу вихідцями із сусідніх слов'янських країн.

Найбільш відчутними й активними а́кторами у формуванні етнічної палітри населення України, особливо у регіонах, стали болгари, кримські татари, русскіє [Yevtukh, 2013], румуни, угорці та певною мірою білоруси, поляки, молдавани. Їх роль у цьому процесі визначалася трьома факторами: тривалою присутністю у регіонах, компактністю поселення, значною часткою працездатного населення, а також активними соціальними діями. Відчутно маркованими у етнічному плані є такі регіони: нині тимчасово анексована Росією Республіка Крим (русскіє, українці, кримські татари), східні та південні області (українці, росіяни, болгари, молдавани), Буковина (українці, румуни, молдавани), Закарпаття (українці, угорці, росіяни); певною мірою етнічно маркованими є західні області – Волинська, Львівська, Рівненська (українці, русскіє, поляки). У процесі формування етнічного складу населення сучасної України вирізнилася характерна його особливість, зокрема у територіальному розміщенні різних компонентів: зазвичай, компактні ареали виникали вздовж кордонів нинішньої України й інфраструктура цих регіонів до певної міри етнічно маркувалася, що у кінцевому результаті надавало етнонаціональну специфіку їхньому розвиткові. Особливості розміщення етнічно маркованого населення за регіонами можна прослідкувати за даними, передовсім, першого у незалежній Україні перепису населення Україні.

Ведучи мову про поселенську структуру населення України й певною мірою його сучасну динаміку, обмежимося констатацією кількох моментів: 1) наявність автохтонного й аллохтонного населення (їх нащадків). Перші це ті, хто постійно проживав на теренах нинішньої України, власне самі слов'янські племена, котрі склали основу для формування українського, російського й білоруського етносів. При цьому, український етнос практично повністю зосередився на території України у її теперішньому вимірі (діаспорна ж його частина розсіяна по багатьох країнах світу), а щодо російського та білоруського, то лише їхні невеликі частини залишилися в Україні. Другі – ті, хто у різний час прибули на територію України (євреї, поляки, вірмени тощо); 2) картину етнонаціональної палітри, безумовно, визначають найбільш чисельні етнічні спільноти та спільноти з усталеними етнокультурницькими традиціями. У переписах населення (рубрика, де подаються дані про найбільші групи населення за національним складом в областях) показуються ті етнічні спільноти, частка котрих становить від 0,2 відсотка у населенні тієї чи тієї області. Власне, лише росіяни (із наявних там національних меншин) становлять відчутну частку (у порівнянні з іншими етнічними спільнотами) у населенні того чи іншого регіону. Таких регіонів в Україні налічується три групи. Перша з них – це області Сходу (Донецька, Луганська, Харківська), Півдня (Миколаївська, Одеська, Херсонська) та дві області Центральної України – Дніпропетровська, Запорізька. Друга – західні області (Закарпатська, Чернівецька), області Центральної України (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська), північні області (Житомирська, Київська). Третю групу утворюють: західні області (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська), Сумська та Чернігівська (Північний Схід України). У першій групі кількість етнічних спільнот варіюється від 12 до 18, у другій – від 6 до 9, у третій – від 3 до 5.

Для відтворення картини взаємозв'язку між етнічним складом населення та соціально-економічними чинниками розвитку областей й у етнічному маркуванні соціальних процесів вважаємо за необхідне наголосити на таких фактах: за концентрацією етнічних спільнот різні регіони мають різні показники; українці, як зазначалося вище, становлять більшість в усіх регіонах (за винятком Криму); у більшості регіонів русскіє перебувають на другому місці; винятки: Крим (перше місце), Закарпатська область (четверте місце) та Чернівецька область (четверте місце). Звернемо увагу на те, що на

пограниччі є чимало компактних поселень представників різних етнічних спільнот, котрі є носіями різних етнічних ідентичностей, різних культурницьких традицій, що відбивається, зокрема, у веденні особливо малого бізнесу (етнічного бізнесу). Останній, як відомо, базується на культурницьких традиціях способу господарювання спільнот і у нього (про що свідчить світовий досвід, передусім США, деякі країни Європи) – значна перспектива [Smith, 1981, p. 132].

Ще одним важливим соціально-економічним чинником розвитку є тенденції у динаміці міського і сільського населення, що також відбивається на станові суспільних процесів, зокрема, і у їх етнічному вимірі.

Розміщення представників окремих етносів в урбаністичному середовищі України впродовж тривалого періоду залишається досить рівномірним. Жодна з 16-ти найчисельніших меншин України не утворювала абсолютну більшість серед населення у містах обласного підпорядкування. Лише чотири з них мають ареали компактного розселення, але знову таки ж не у містах, а в окремих районах (ареалах), де вони становлять більшість серед загальної чисельності населення: це, зокрема, угорці у Закарпатській області, румуни в Чернівецькій області, молдавани присутні в абсолютній більшості серед населення у тій же Чернівецькій області, молдавани та болгари в Одеській області.

Поселенська структура етнічних спільнот в України сформувалася таким чином, що вона відіграє чітко диференційовану вагому роль у постанні й трансформації ідентичностей, які є одним із визначальних атрибутів контекстів соціальних процесів, передусім на локальному рівні, в окремих випадках на регіональному рівні. У цьому випадку етнічно маркована ідентичність є стимулятором формування регіональної ідентичності й до певної міри зумовлює соціально-економічні, освітньо-культурні нерівності регіонів у відносинах «центр-периферія». У висліді дослідження особливостей формування регіональних ідентичностей та їх трансформацій у чотирьох західних областях (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька) виявилася нова особливість: посилення тенденції поділу на «своїх» та «чужих»; до речі, у цьому контексті до «своїх» респонденти все більше включають мешканців пограничних ареалів сусідніх держав, що, беззаперечно, свідчить про існування у цих регіонах своєрідних «пограничних ідентичностей» [Гвоздецька, 2012, с. 115].

У контексті з'ясування взаємопов'язаності етнічного фактору з динамікою соціальних процесів важливу роль відіграють міграції, оскільки: 1) міграції впливають на етнічну динаміку, передусім у регіонах; 2) вони є індикатором соціально-економічних змін – потоки мігрантів (як зовнішніх, так і внутрішніх) спрямовуються до тих регіонів, котрі тим чи тим чином демонструють поступальний розвиток. Тому основна частина мігрантів, зазвичай, до недавнього часу обирали для свого мешкання міста у таких регіонах, як Автономна Республіка Крим, Донецька, Запорізька, Одеська, Харківська області та м. Київ [Позняк, 2008, с. 40]. У зв'язку з подіями у Криму і на Сході країни сьогодні фіксується зменшення в'їзду іноземців в Україну й можна передбачити, що інтенсифікується їх переміщення до центральних та західних областей.

Важливим індикатором соціальних процесів є ідентичності населення, передовсім етнічні. Запропонована американськими дослідниками В. Хеслі та Х. Хансен класифікація ідентичності у контексті інтеграційних процесів в українському етнополітичному організмові є надзвичайно релевантною у контексті нашого викладу: громадянська, етнічна, гідридна, розсіяна (двовекторна). На основі прив'язаності до своєї етнічності перелічені ідентичності поділяють на дві підгрупи: до першої (слабка етнічна прив'язаність) дослідники віднесли громадянську та розсіяну, а до другої – гібридну та етнічну. За відповідями масштабного опитування, проведеного в Україні за методикою професорів Вікі Хеслі та Володимира Євтуха, автори згаданого дослідження ранжували таким чином ідентичності найчисельніших етнічних спільнот: 1) громадянська ідентичність - цигани, угорці, українці, росіяни, кримські татари; 2) етнічна – кримські татари, росіяни, українці, угорці, цигани; 3) гібридна – кримські татари, українці, угорці, росіяни, цигани; розсіяна – росіяни, угорці, українці, цигани, кримські татари [Jewtuch, 1989, p. 7].

Варто звернути увагу на те, що етнодемографічна динаміка зумовлює зміни і у соціальному житті, передусім етнічних спільнот. У період між переписами населення 1989 та 2001 рр. відбулися зміни (у низці випадків суттєві), у кількісних вимірах основних елементів етнонаціональної структури українського суспільства [Етнонаціональна структура українського суспільства…, 2004]. Якщо загальну кількість українців обидва переписи зафіксували практично на одному й тому самому рівні - приблизно 37,5 млн. осіб, то друга за чисельністю етнічна спільнота України – русскіє

- упродовж тринадцяти міжпереписних років скоротилася на понад 3 млн. чоловік (з 11 355582 чол. у 1989 р. до 8334141 чол. в 2001 р.), або більш ніж 26% від сукупності росіян в Україні наприкінці 1980-х рр. Внаслідок цього питома вага росіян в етнонаціональній структурі України зменшилася майже на 5% [Скляр, 2009]. З іншого боку, у цей же період спостерігався істотний кількісний приріст деяких етнічних спільнот України, які відносяться до основних елементів її етнонаціональної структури. Останній всеукраїнський перепис населення відобразив певне кількісне збільшення етнічних спільнот румунів, азербайджанців, грузинів та суттєве чисельне зростання вірменської етнічної спільноти.

У контексті аналізу етнічних особливостей соціальних процесів важливо пам'ятати про функції, що їх виконують основні елементи в системі етнонаціональної структури українського суспільства. Системоутворюючим елементом етнонаціональної структури українського суспільства є, передусім, українська етнонація. Якщо говорити про функції меншинного сегменту етнонаціональної структури, то слід мати на увазі функції утвердження мовного розмаїття і культурного плюралізму в українському суспільстві. Особливості становлення елементів етнонаціональної структури українського суспільства, здійснення ними своїх функцій, як і функціонування структури в цілому, можна предметніше собі уявити, якщо проаналізувати внутрішні процеси, що відбуваються у середовищі різних етнічних спільнот України й є складовою соціального життя. Зазначимо, що основний зміст внутрішніх процесів, характерних для усіх елементів етнонаціональної структури українського суспільства, складає більш чи менш інтенсивне відродження втрачених або нерозвинених раніше сутнісних атрибутів етнічності. Для означення феномену етнічного відродження ми вживаємо, за Ентоні Смітом, термін «етнічний ренесанс» [Smith, 1981]. Два мотиви є найхарактернішими для таких процесів: 1) прагнення меншин, за звичай, стимульоване лідерами їхніх організацій, зайняти більш вагомі ніші у суспільному житті тієї чи іншої країни; 2) невдоволення станом задоволення потреб етнокультурного розвитку меншинних груп населення та етнополітикою держави.

Сьогодні перепон на шляху самореалізації українців як етнічної спільноти немає; більше того, з'явилася реальна можливість (вже в котрий раз) відбутися українцям як етносоціальному організмові, що має свою державу. Щоправда, дискусії навколо статусу української мови, а подеколи й

конкретні дії владних структур у напрямку посилення позицій російської мови у державному й громадсько-політичному секторах (особливо після президентських виборів у 2010 році та прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» у 2012 р.) могли суттєво змінити роль цих чинників у становленні української державності. Щодо ренесансу у середовищі національних меншин, то тут варто звернути увагу на два моменти: 1) інтенсивне «пробудження» етнічної самосвідомості і прагнення до відродження етнічної самобутності; 2) пошуки шляхів до ефективної участі у соціальних і суспільно-політичних процесах, до самоутвердження як дійових чинників державотворення з зайняттям відповідних ніш в соціальному житті нової держави. Тут процес етнічного відродження мав достатній ґрунт для своєї інтенсифікації і питання стоїть більше у плані утвердження себе як áкторів державотворчих процесів і посилення свого впливу на прийняття рішень, принаймні, на місцевому і регіональному рівнях. Аналізуючи стан етнічного відродження в Україні та його впливи на соціальні процеси в українському суспільстві, варто враховувати також ще дві етнічні категорії, які не є усталеними елементами його етнонаціональної структури - біженців та іммігрантів, які тимчасово перебувають на території нашої країни. Деякі групи іммігрантів та біженців створюють власні етнічні організації, які за метою своєї діяльності, звичайно ж, відрізняються від об'єднань, заснованих національними меншинами з числа громадян України. Щоправда, навряд чи можна виключати можливість трансформації етнічних спільнот іммігрантів та біженців у національні меншини України.

Історичний досвід і специфічний статус України (або її частин) у складі різних етнополітичних організмів дає підстави стверджувати, що для неї були властиві засади міжетнічної толерантності. У новітніх умовах ця теза підтверджується чисельними етносоціологічними дослідженнями. Ці тенденції можна прослідкувати на прикладі даних моніторингу соціальних процесів, у тому числі й етнонаціональних, який здійснюється в Інституті соціології НАН України з 1994 р. [Українське суспільство…, 2012].

Отже, одним із визначальних показників, які свідчать про стабільність та толерантність у міжетнічних стосунках є феномен дискримінації, власне, в оцінці самих дійових осіб етнонаціонального розвитку. Позитивні відповіді респондентів семи опитувань про наявність дискримінації щодо різних національностей коливаються для українців в межах 6,6 - 9,6%, для русскіх: 5,7 - 9,5%, для євреїв: 4,1 - 7,2%, для інших національностей: 4,5 - 6,3%.

Водночас абсолютна більшість респондентів з дискримінацією за етнічною ознакою не стикалася [Головаха, 2008, с. 28]. Високий рівень толерантності у міжетнічних стосунках підтверджують заміри за шкалою Е. Богардуса про ставлення представників різних етнічних спільнот один до одного. Скажімо, середній бал національної дистанційованості за період з 1994 по 2012 рік становив 4,4 – 5,3; для русскіє – 2,0 – 3,2; для білорусів - 2,5 – 4,2; для євреїв - 3,8 – 5,2; для поляків – 4,4 – 5,0; для німців - 4,5 – 5,3; для словаків - 4,6 - 5,1; для угорців - 4,6 - 5,4; для кримських татар - 4,6 - 5,6; для молдаван - 4,6 - 5,4; для румун - 4,7 - 5,4 тощо [Українське суспільство…, 2012, с. 578]. Щоправда, час від часу спостерігаються випадки посилення ксенофобських настроїв серед певної частини українського суспільства [Коновалов, 2013, с. 12]. Поза всяким сумнівом, стійкі установки на толерантність відкривають перспективи для утвердження такого феномену як міжетнічна солідарність [Perevezіy, 2013], котра може відіграти важливу роль у консолідації українського суспільства на багатоетнічній, багатокультурній основі. Вияви такої солідарності фіксуються як на рівні національних меншин (скажімо, міжетнічні об'єднання громадських організацій меншин), так і у більш широкому контексті. Важливо, що наявність дискримінації, погіршення соціально-економічної ситуації й певною мірою зростання на цій основі ксенофобських настроїв викликає етнонаціональну розбалансованість поліетнічних суспільств, стає суттєвою перешкодою на шляху до досягнення їх соціальної згуртованості [Gruber].

Отже, аналіз зв'язку етнічності і соціальних процесів у поліетнічних країнах на прикладі українського суспільства дає підстави зробити кілька висновків: 1) теорія і практики функціонування етнічності підтверджують вагомість її впливу на соціальні процеси, оскільки практично усі країни світу не є етнічно однорідними і носії відмінних від основної спільноти етнічностей (етнофори) складають помітну частку їх населення й час від часу активізують свої дії для реалізації своїх соціальних, культурних і політичних прав [Holley, 2009; Yevtukh, 2013]; 2) можна передбачити, що цей вплив буде зростати в силу інтенсифікації міграційних процесів та активізації формування транснаціональних просторів [Євтух, 2013]; 3) у цьому контексті відчувається брак методологічних засад аналізу проблеми взаємодії етнічності і соціальних процесів й актуалізується питання про розроблення соціологічних моделей етнічного виміру соціального життя (соціодіагностика).

Д ж е р е л а:

Гвоздецька Б. Г. Інтерсуб'єктивні значення емоційного компоненту мешканців пограниччя Карпатського регіону // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Збірник наукових праць. – Випуск 8. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012.

Головаха Є., *Паніна Н.* Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ : 2008.

Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник / За ред. В. Євтуха. – Київ : Наукова думка, 2004.

Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства : навчальний посібник / за ред. : Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю. [та ін.]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.

Євтух В. Етнічність у транснаціональному соціальному просторі: дизайн дослідницького проекту // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. – № 1.

Коновалов А. 7 вопросов Мридуле Гош, руководителю Восточно-Европейского института развития, о проблемах миграции и ксенофобии // Вести. Репортер. – 2013. – № 8 (8).

Позняк О. Замісна міграція: проблеми і пріоритети для України // Агора. – Випуск 7. – Київ : Стилос, 2008.

Скляр В. Етномовні процеси в українському просторі: 1989-2001 рр. – Харків : ЕКСКЛЮЗИВ, 2009.

Українське суспільство. 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2012.

Achieving Social Cohesion in a Multicultural Europe. Concepts, Situation and Developments. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2006.

Gruber D. Introduction and Definition of the Focal Problem. Does the European Union Have a Minority Policy? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: demo.st_peter-files.digitalkombinat.net/…/Minorities_in_Eirope_1-4.ppt

Holley E. Hansen. National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid, and Atomised Individuals // Europe-Asia Studies. – Vol. 61. – Issue 1, January 2009.

Jewtuch W. Ethnischer Antagonismus und Ethnische Solidarität in den Ländern Nordamerikas // Migrationsforchung. – 1989. – Heft 22.

Pereveziy O. Ethnic Business: the Concept and the Main Research Subjects // Ethnicity: Ukrainian Perspectives. General Introduction. – Warsaw-Kiev : 2013.

Smith A. The Ethnic Revival in Modern World. – Cambridge: 1981.

Wolff S. Ethnic Minorities in Europe: The Basic Facts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.stefanwolff.com/files/min.-eu.pdf

Yevtukh V. Russkiye in Ukraine: Myths versus Realities or Vice Versa // Ethnicity: Ukrainian Perspectives. General Introduction. – Warsaw-Kiev : DUX Sp. z o.o., 2013.

V. Yevtukh, O. Yevtukh. Some Aspects Ethnic Dimension of Social Processes in Ukrainian Space.

The article deals with the questions of an influence of ethnic factor upon the social processes in Ukrainian society. These questions are: peculiarities of the ethnic composition of Ukraine's population, its dynamics in the years of Independence, impact of different components of socio-economic life on civic-political orientations of ethnophors, the state of interethnic communication, level of tolerance. The intention is drawn to transformation of identities of Ukraine's population in structuring of contemporary social processes.

Keywords: *ethnic factor, identities, interethnic communication, social processes.*

УДК 316.7

В. І. Крячко

ЕКСПЛІКАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИГНІФІКАТИВНОГО ПОЛЯ КАТОЛИЦИЗМУ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ: ЕТНОРЕЛІГІЙНИЙ РАКУРС

У статті здійснюється спроба експлікації опціональних елементів сигніфікативного поля католицизму у соціальному просторі в етнорелігійному ракурсі. Проаналізовано частину сучасних наукових та інформаційних ресурсів, які пов'язані із символічними познакосистемами католицизму, різних етнічностей та релігій, а також наведено конкретні приклади можливих асоціативних зв'язків між католицькою сигніфікативною системою та етнічними маркерами окремих етносоціальних спільнот і релігійних систем.

Ключові слова: *етнічне, етнічність, знак, католицизм, маркер, познака, релігія, сигніфікативне поле, символ, система, соціальний простір.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана із проєвропейським вектором інтеграції України як поліетнічного та мультирелігійного етносоціального організму, що, в свою чергу пов'язано із опціональним (можливим) збільшенням імпактивності (впливовості) концепто-доктринального (ідейного), сигніфікативного (символьно-знакового) та етнорелігійного полів католицизму, а також католицьких інституцій та соціальних суб'єктів, адже приблизно 25% від загальносвітової кількості католиків живуть у Європі, і більше 1/3 населення Європи є